

A gyermekkorról

Az az érzésem, hogy nekem nem is volt másom, csak gyermekkorom. Azt hiszem, hogy az emberrel a gyermekkorában minden megtörténik. A felnőttkor eseményei csak ezek különböző formájú változatai és ismétlődései: a szeretet, a munka, a bánat, a sírás, mind megtörtént már korábban.

Nagyon nehéz a gyermekkorról beszélni, mert ilyenkor mindazzal szembesülnünk kell, amit életünk folyamán megtettünk. Mert általában amit gyerekkorunkban kipróbáltunk, előbb-utóbb visszatér, és akkor szembe kell néznünk vele. Ilyenkor rájövünk, hogy valójában mit miért tettünk és teszünk.

Fehér Kálmán a becsületos nevem. Csókán születtem 1940. május 14-én. Azt mondják, hogy ez a Bika jegye. Anyámtól hallottam, hogy 5 kiló 20 deka voltam, majd nem fölött már. Vuka néni, a bábasszony, sokáig vert, míg fölsírtam. Úgy látszik, a sors már akkor tudta, hogy meg kell engem verni, hogy hangot adjak. Azt hiszem, ez végigkísérte az életemet.

Apám 1911-ben született. A Fehér Kálmán nevet viselte, a nagyapám szintén Fehér Kálmán volt, és annak az apja is Fehér Kálmán. Az én fiam is Fehér Kálmán. Ez családi hagyomány.

A világmindenség is anyaközpontú

Édesanyám mindig azt mondta, hogy 1910-ben született. Amikor meghalt, kiderült, hogy nem is akkor, hanem 1908-ban, Budapesten, a Dob utcában. Anna volt a neve, nagyon sok vezetéknevvel: Kocurek, Horvát, Cseszkó. De a leginkább Kocurek volt. Árva lányként Cseszkó Lukácsék, a nagyszüleim (akiket azoknak fogadtam el, mert igazán azok voltak) vették magukhoz. Talán mert árva lány volt, nagyon kötődött a gyermekeihez. Hozzám is és a testvéreimhez is. Két testvérem van, Gizella néném, aki négy évvel idősebb nálam és magyartanárnő, valamint Zoltán öcsém,

aki négy évvel fiatalabb, és állatorvos. Mindig úgy éreztem, hogy a vonzódás és a közelség talán jobban meg volt anyám és énközöttem. Lehet, hogy azért, mert én sokat voltam távol. Először a gimnáziumban, majd az egyetemen. A messziség a szívnek közelséget jelent, amit a hiány ébreszt. Azzal a hátsó érzéssel nevelt bennünket – mivel őt az ő édesanyja elhagyta –, hogy nem volt más fogódzója, csak mi, akik vérből és lélekből az övéi voltunk. Ez meghatározó volt, anyaközpontúakká lettünk, ami tulajdonképpen szép és üdvös, mert maga a föld, a világegyetem, a csillagok és a világmindenség is anyaközpontú.

Édesapám a malomban dolgozott, édesanyám pedig otthon volt, habár Zentán kitanulta a varrónői mesterséget. Nem úgy mint József Attilánál, akinek az édesanyja éjjel vasalt, az enyém éjjel varrt. Abban az időben ott volt a Réti major sörháza, jöttek a cselédek a majorságokból. Igaz, hogy akkor már nem voltak cselédek, de ugyanabban a sorsban éltek. Kaptak egy rőf vásznat, egy rőf klott anyagot, és abból csinált nekik anyám inget, gatyát, vagy amit éppen kértek. Pár dinárt fizettek, de jól jött. Földünk nem volt, hanem negyedéből vettük föl Zákó bácsitól, ami azt jelenti, hogy a földtulajdonos előkészíti a földet és beveti, a többi munkát pedig mi végeztük. A szerbeknek volt földjük. Kapáltunk, ekekapáltunk, betakarítottuk a termést, és minden negyedik kosár kukorica és csuma a miénk volt. A csumáról jut eszembe, hogy kimentünk és bottal kivertük, hogy kaszáláskor ne akadjon meg a kasza a búzában. És azt is negyedéből csináltuk. Szépen és gondosan összeraktuk a csumát, mert nagyon jó volt vele a katlanba, a sporhetba vagy épp a kemencébe befűteni. Később lett földünk is. Először fél hold, aztán kettő, majd három, és ezen meg is állapodott a gazdaságunk. Az egész család kijárt a földekre dolgozni, de mivel a néném idősebb volt és lány, neki tanulnia kellett, az öcsém pedig fiatalabb, és még túl kicsi, így a középső gyerek volt az, aki bírta és talán akarta is csinálni. Én már nagyon fiatalon, azt hiszem, hatodikos voltam, apám után kaszáltam, arattam és dolgoztam a lóval. Összefogtunk, mert akinek egy lova volt, az talált egy másikat, egy olyant, akinek szintén csak egy lova volt, és két lóval könnyebb volt hordani, szántani vagy akármi mást csinálni. Két ló az mégiscsak két ló.

Egyszerre két zsákkal

Tizenhat–tizenkilenc éves koromban csépelni is jártam. Az is szép volt. Sok évvel később, amikor nagykövet voltam vagy éppen igazgató, akkor is mondogattam, hogy gyermekkoromban megéltem azt az emberi szolidaritást és segítséget, amit utána legfeljebb csak szóban éreztem.

Fehér Kálmán a cséplőgépnél (jobbról az első)

Kosárlabdázni negyedikes elemista koromban kezdtem, Engi László felügyelete alatt. Az edzések következtében sokszor túlságosan fáradt voltam. A cséplés közbeni mérészünet idején többször is megtörtént, hogy lefeküdtem és nyomban elaludtam. Megértettek, és egy mérés idejére nem keltettek föl, inkább kisegítettek. Azt mondták: „Jól van, a Kálmán hadd aludjon, fáradt, majd megcsinálja a magáét.” És én meg is csináltam. Ha kellett, egyszerre két zsák búzát vittem a padlásra. Régen volt, igaz se volt. De ez számomra nemcsak emlék, hanem egy emberi

magatartás formája, hogy az összetartás valójában a minden haszon nélküli egymásnak való segítség. Tapasztaltam, hogy az emberekben létezik olyan segítőkészség, amit sosem lehet viszonzni, nem lehet megfizetni. Esetleg úgy, ha valahol más módon és formában helytállunk. De ne kérjünk számon semmit. Vonatkozik ez a politikára, az írásra, a költészetre, az életre...

Villanások

Az első emlékem két-három éves koromból származik, amikor majdnem eltaposott egy ló. Abban az időben faluhelyen voltak gulyások, kanászok, csikósok, és kiment a ménes, a gulya, a csürhe a mezőre legelni. Először engedték a csürhét. Érdekes módon minden malac tudta, hogy merre, melyik utcába forduljon be, melyik ház kapuját nyomja be az orrával. Utána eresztették a gulyát, jöttek a tehenek. Majd a csikósok engedték a lovakat. Mivel srégan, helyesen úgy mondanánk, hogy átellenben laktunk nagyapámékkal, hozzájuk akartam átmenni az úton. Én láttam ugyan valamilyen csikót, de nem álltam meg. Azt mondják, szerencsém volt, mert átugrott és nem taposott agyon.

Nagyon szerettem a zsíros kenyeret, de nem sóval, hanem cukorral, és mert szerettem a kutyákat, volt egy farkaskutyám, akit általában megkínáltam az étellel. De egyszer a kutya éhesebb volt, vagy én voltam éhesebb, és amikor a kenyér felét vissza akartam venni tőle, a nagyapám lovas kocsijának kerekei közül kiugrott, és bekapta az arcomat, még mindig meglátsszik a heg. De mivel az ember nő és öregszik, és a feje is megkeményedik, fölhúzódik a bőr, most már kevésbé látszik.

Kint ültem a küszöb mellett. Mentek a kocsik, fönt párnák, síró gyerekek, és csak azt hallottam, hogy „los, los”. Hosszú sorokban mentek. Később tudtam meg, hogy a németek mentek Szentmiklósról.

Bent ültünk mindannyian a kertben, a kiásott gödörben. Légvédelmi állást kellett csinálni. Nagy robbanást hallottam, és azt mondták: fölrobantották a zentai hidat.

Hanzi a kutyájával megjelent szemben a borbély előtt és bement, a kutya kint maradt, és senkit nem engedett be. Hanzi német katona volt, hogy milyen rangban, azt nem tudom. Annyit kell még tudni róla, hogy egy körtét adott a nénémnek, és amikor lemérték, majdnem félkilós volt. Azóta is a félkilós körték a Hanzi körtéi. Majd elment, és a kutyája is. Őt más nevű emberek követték.

Ez egy kis partizán!

Arra is emlékszem, hogy a spalettát, mert úgy hívtuk, föl kellett tenni, hogy ne lássanak be a szobába, azért, mert a szomszéd Szűcsék szőlősgazdák voltak, és tele volt a borpincéjük. Amikor jöttek az oroszok, akkor a szomszédasszony átmászott a falon, és nálunk aludt. Az oroszok, mint minden ember, amikor ittak, vidámak voltak, és akkor az ember szereti a szépet, és a szomszédasszony szép volt.

Hozzánk is eljöttek. Olyankor elvitték a tojást, ami a sifonyér aljába volt bepakolva. Jó mély sapkájuk volt, elnyelte az összes tojást. Mindig azt néztem, hogy milyen sok fér bele. Néha megtörtént, hogy ott helyben megitták, ez nagyon érdekes volt, föltörték, megsózták vagy sem, és lehajtották. Addig hordták tőlünk a tojást, amíg egyszer csak meg nem jött apám. Amikor ott voltak az oroszok, én mindig kiszaladtam. Habár anyám tartott volna maga mellett, hogy legyen vele valaki, de én féltém. Az uniformistól. Különös szaguk volt, olyan bolhairtó szagúak. Ez mindig irritált. Tehát ahogy szaladtam, egyszer csak elkapott egy fekete-barna ember. Nem ismertem meg apámat, rezervista volt, ahogy mondani szokták. Megkérdezte, hogy kik vannak itt. Én pedig mondtam, hogy valakik vannak, és viszik a tojást. Kemény ember volt az apám. Rájuk szólt, hogy mit keresnek itt. Olyan ruhában lehetett, hogy szoba álltak vele, látták, hogy nem lehet vele kukoricázni. Megmondta nekik, hogy a tojást hagyják ott, mert ez is egy kis partizán. Azt sem tudtam, hogy az mit jelent. Hattott a szó, mert ezt követően nem jöttek többé. Édesapám, azt hiszem, a Petőfi brigádban volt, nem tudom, sosem ellenőriztem le. Amikor nyugdíjba akart menni, akkor tudódott ki, hogy neki is joga van tizenkét vagy hány hónapra, mert ezt akkor úgy jegyezték.

Majdány

A Fehér (született Gyémánt) nagyanyám Majdánon élt, amire mi úgy mondtuk, hogy Majdány. Ott töltöttem a nyaraim javát, amikor még nem jártam iskolába. Szerettem oda járni, mert ott volt az unokatestvérem, a nagybácsim, a nagynénim, a nagyanyám, akit nagyon szerettem, és ő is szeretett engem. A Gyémánt lány, aki a legidősebb volt a nyolc testvér közül, a Mária néni.

A háború után Majdán nagyon életerős falu volt. Minden házban több tehén, ló és kocsis is volt. Fiatalok voltak és dolgoztak. Abban az időben, közvetlenül a háború után, még Szegedre is át lehetett menni, nem volt lezárva a határ. El lehetett adni a portékát, lehetett az tej, túró, tejföl, búza,

kukorica vagy éppen istállótrágya. Mert amikor minden elfogyott, maradt az istállótrágya, és Szegeden azt is jó pénzért megvették a kertészek. Jó, stabil, reménykeltő élet folyt ott. Talán ezért fordult elő olyan sokszor, hogy fosztogattak. Romániából át-átjöttek a román cigányok karöltve az itteni bennfentesekkel (azért mondom, hogy bennfentesekkel, mert aztán sok minden kitudódott) hármás, négyes, ötös csoportokban, és tudták, hol milyen gazdaság van, és elkötötték a lovakat, a teheneket, elvitték a termést. Ha valaki ellenállt, akkor löccsel, ami a kocsi oldalán lévő szerkezet, vagy éppen lócs nélkül, agyonverték. Két ilyen haláleset is volt.

Oroszlámoson is voltak rokonaink (fél Majdán és fél Oroszlámos sógorság volt), az egyik rokonunkat úgy hívták, hogy Buzogány sógor. Az ő lovaikat és teheneiket is elkötötték. Jól tette, hogy nem ment ki, mert jobb élve maradni, mint a tehén vagy a ló miatt meghalni. A többivel elkötötték a Bíbor lovat is. A Bíbor egy csődör volt. Olyan szép lovat nem látott a világ, nem volt párja a környéken, gyönyörű, kékesfeketén csillogott a szőre. Egy vagy két napra rá hallottuk, hogy a Bíbor visszajött. Elszakította a kötőféket, és hazatalált.

Valami hasznát kellett, hogy vegye öreganyám, hogy náluk voltam, ezért arra az időre én lettem a libapásztor. A libapásztornak az volt a dolga, hogy kihajtsa a libákat, őrizze őket, és időközben szedje össze a bugákat. A buga az, ami a kaszálás után elmarad. Én egyszer annyi bugát szedtem, hogy amikor az én kis kazlamat is lecsépték, ötven kiló búzám lett, öreganyám ezt nekem adta, én pedig büszkén vittem haza.

Egyszer káromkodtam, ezért a mamám meg akart verni, én pedig föl-másztam az eperfára, és egész nap nem jöttem le, mert tudtam, hogy valami nincs rendben. Addig persze nem tudtam, amíg nem kezdett el zavarani. Fölmentem a fára, oda már nem jött utánam, sőt akkor már ő könnyögött, hogy jöjjen le, nem bánt és nem ver meg, de akkor már én is tudtam, hogy mit csináltam. Nem kell káromkodni. Azóta is a legnagyobb káromkodásom az, hogy „azt a román istállóját”! Mert mi bánátiak mindig a román istent emlegetjük, és így eljutunk az istállóig.

Andrej poloskái

Nagyanyám háza egy dombon van, és ha föláll az ember a vert falra, ahol a sóska terem, akkor tisztán látja Szeged fényeit. Én nem tudtam elképzelni, hogy néz ki Szeged, habár sokat meséltek róla. De még akkor is azt hittem, hogy ott nincsenek házak, csak világosság van, villanylámpák és fény.

Emlékszem, hogy erről a dombról lőtték Szegedet az oroszok, mert minden párnát, minden dunnát kihordtak, és ezekkel beágyazták az ár-

kokat. Amikor elmentek, ott hagytak egy orosz, aki elveszítette az egyik lábát. Azt hiszem, Andrej volt a neve, nagyanyám ápolta és főzött rá. A nagybácsim csinált neki két mankót, és egy idő után járni is tudott. De számomra azért volt érdekes, mert voltak poloskái, amik nagyban különböztek a tetűktől. Valahonnan szereztünk egy kemény üveget, amit letettünk az asztalra, az orosz rátett egy poloskát, és játszottunk. Ha ő előlről kopogtatta, akkor arra ment, ha én kopogtattam hátulról, akkor megfordult, és arra szaladt. Volt, amikor kettőt is hozott, az egyik az övé volt, a másik az enyém, és figyeltük, hogy melyik a gyorsabb. Jóval később olvastam egy regényben, ahol lógorban játszódik a történet, hogy tulajdonképpen a rabok játéka volt ez a poloskajáték. Cigarettaban vagy az ételük egy részében nyerészkedtek vele. Azóta csak egyszer találkoztam poloskával, a belgrádi állomáson. Leesett a mennyezetről. Azért vettem észre, mert egy tengerész fehér egyenruhájára esett. Ugyanis a poloska úgy keresi áldozatát, hogy fölmászik a falra, elengedi magát, és ráesik az emberre.

Rézkilincset egy keretért

Csoportokban jártunk: voltak nagyutcaiak, kisutcaiak, gyepsoriak, Szerb utcaiak. Sokat veszekedtünk, harcoltunk, örökké küzdöttünk valamiért. Igaz, később futballoztunk is egymással, de akkor is megvolt, hogy kinek melyik a területe. Amikor elmentünk a másik utcába, rögtön tudták, hogy nem odavalósiak vagyunk.

Voltak közös akcióink is, például a nagyudvariakkal és nagyutcaiakkal. A háború után rengeteg kilőtt, lerombolt és kiégett vagon volt, melyek a csókai állomás melléksínén álltak, ezeket fosztogattuk. Olyan sok hasznavehetetlen, de szép tárgy volt ott: rézkilincsek, rézrudak, ablakkeretek. Leszereltük és hazavittük. A szülők természetesen nem látták, mert külön raktárunk volt. A mostani templom környéke akkor nem így nézett ki, és volt ott a nagyudvariaknak egy lerakatuk, amit mi bunkernak hívtunk. Oda hordtuk a begyűjtött kacatot, aminek magunk között megvolt az értéke. Csereberéltünk, pontosan tudtuk, hogy mit miért adtunk. Volt ott a kardtól kezdve egészen a sándarabig minden.

Dobós, dólé, lukrafürszt, ironga

Dobósoztunk. A gombok föl voltak fűzve egy cérnára vagy madzagra, és megvolt az értékük. A gyöngyház gomb nem vetekedhetett a szarugombbal, ugyanis két szarugombot ért egy gyöngyházgomb. A nagyság is számított. A dobósozást gombokba játszottuk. Fúrtunk egy lyukat a földbe és messzebb álltunk tőle, mindenkinek volt egy vaskarikája, ami lehe-

tett a kocsiról vagy máshonnan levett vasgyűrű. Volt könnyebb és nehezebb, ki melyet talált, mert mindenkinek megvolt a saját dobósa, amit szépen kicsiszolt, hogy minél könnyebben becsússzon a lyukba. Annak volt sikeres a dobása, akié a legközelebb került a lyukhoz. Ha nem sikerült egyből bedobni, akkor a mutatóujjával lökött az, akié a legközelebb állt. A győztes elnyerte a többiek gombját.

Dólésoztunk is, de még kacskázásnak is neveztük ezt a játékot, mert Bánátban általában keverednek a szerb és a magyar elnevezések. A dólé egy fából kihegyezett tákolmány, amit egy ferdén (mi úgy mondtuk, hogy srégan) kiásott lyukba kellett beletenni, majd erre egy bottal úgy ráütöni, hogy kipördüljön a lyukból. Ezután az volt a cél, hogy minél többször megüssük a levegőben. Ha már nem bírta a játékos a levegőben ütogetni, akkor minél messzebbre kellett elütnie. Ott álltak az ellencsapat tagjai, ha ők meg tudták fogni, akkor nem volt érvényes az ütés. Ha pedig földet ért, vagyis nem ütötte meg a másik játékos, akkor lépésekkel kiszámolták a távolságot. Természetesen minden játékosnak megvoltak a saját elgondolásai, volt, aki csak egyszer ütötte föl és olyan messzire, hogy a lépésekkel számolt távolsággal bejöttek a pontok. Ezt is gombokban játszottuk. Nem is volt ez olyan ártatlan játék, mert néha a dólé jól eltalálta egyikünket-másikat. Az nagyon kellemetlen volt, különösen azoknak, akik elől akartak állni, hogy biztos megfogják. Megtörtént, hogy majdnem kiütöttük egymás szemét, mert élesre volt hegyezve.

A lukrafürsztöt általában az iskolában játszottunk. Egy labdára volt hozzá szükség, amit úgy készítettünk, hogy a harisnyát teletöltük, és mazzaggal körülfogtuk. Ezt a labdát tettük a lyukba. Mindenki, aki játszott, ott kellett, hogy tartsa a kezét a lyuknál, mindaddig, amíg a kiválasztott játékos, miközben sorolta a szavakat, a bizonyos szót kimondta, mondjuk Ibolya, faskamra, egér... akkor ő megfogta a labdát, és valakit megpróbált eltalálni. A többiek pedig elfutottak. Akit eltaláltak, az kiesett, aki pedig utoljára maradt, az lett a győztes.

A cicamaca bóna játékot is játszottuk. Egyvalaki volt a macska, és a többiek szaladgáltak, hogy meg ne érintse őket. Akit megérintett, az lett a macska.

Valamikor a gödrök nem ilyenek voltak, mint ma. A Nagyutcán az iskola előtt nagy gödör volt, mely szépen ívelt lefelé. Mindkét oldalán jól lehetett szaladni, télen pedig irongálni vagy csúszkálni. A temetőnél is volt egy nagy gödör, onnan építették fél Csókát. Onnan hordták a földet, mert vert falú házak voltak, és kellett a föld. Télen a gödör megtelt vízzel, befagyott, és ott lehetett csúszkálni, vagyis irongálni, ahogy mi mondtuk. Ha megszaladtál a gypsori házaktól, akkor egészen a temetőig el tudtál

csúszni; volt korcsolyánk is, ezt fából csináltuk. Megedzettük a vastag drótot, úgy, hogy hajlíthatóvá vált, addig izzítottuk, hogy alul rá tudtuk tenni a fára. Hátral és elöl két lyukat fúrtunk, abba madzagot fűztünk, és csináltunk egy apró fából szorítót, melyet szappannal bekentünk, hogy jobban csússzon. Ez volt az első korcsolyánk.

A cinke

Parittyázni is szerettem, lőttük vele a verebeket, a vadgalambokat. Ma már látom, hogy kemény sport lehetett. Akkor hagytam abba, amikor cinkéket lövöldöztünk. Hét-nyolc éves lehettem. Balázs Feriék előtt volt egy nagy eperfa, és az ott lévő cinkének először ellőttem a lábát, majd a szárnyát. Ez a szegény félholt madár leesett elé. Egészen kivérzett, egy lábom ugrált, akkor láttam, hogy mit is tettem. Azóta, habár van vadászpuskám, sohasem voltam vadászni, mert az a cinke a mai napig előttem van. Az, hogy egy kis állat, egy kis madár mennyit kibír, mennyit szenved, mire leesik, és mi a jussom. Akkor gondolkoztam el azon, hogy mi haszna az embernek, ha leöl egy madarat, elpusztít egy állatot, megöl egy embert vagy tízet vagy százat!

Pókokat is szedtünk. A földben lévő póklyukakból szurokkal lehetett őket kiszedni. Cérnára tettük a szurkot és leeresztettük, azt a pók megfogta, mi pedig versenyeztünk, hogy kié a legnagyobb. Mondhatom, elég nagy pókokat tudunk fogni.

Fénykép honvédsapkával

Ennek a gyermekkori fényképemnek külön története van.

Rajta egy jól megtermett, ahogy mondani szokták, hurkás lábú gyerek, nagyobb a feje a kellenél, és rajta egy honvédsapka. Azt a honvédsapkát nagyon szerettem. Mindig a sífonyérban volt, amikor csak tehettem, föl tettem a fejemre. De egyszer eltűnt és hiába kerestem, nem találtam. Persze, mert jöttek az oroszok, és otthon eldugták. Én az okot természetesen nem tudtam, ezért gyakran kérdezgettem anyámat, hogy hol az én sapkám. Egyszer elővette, és papucsot csinált belőle. Szerettem hordani a papucsot is, mert kék volt, puha és selymes. A honvédsapka a fejemről a lábamra került. Az ember néha azt, amit szeret, a fején hordja, de megta paszthalhatja, hogy akkor is jó, ha a lábát melegíti.

Fénykép honvédsapkával

Fiumei csomagok

Cseszkó Lukács volt a nagyapám neve, műasztalos volt. Pesten tanulta ki a mesterséget. Barokk székeket, képrámákat és egyéb tárgyakat készített. Meg tudta csinálni minden kor és stílus bútort. Közben festett is, különösen a csendéletet szerette. Sok szép képe maradt rám. A két háború között Lederer nagybirtokosnak dolgozott. Ő javította a berendezését és restaurálta a templomban a képeket. Olyan iparos volt, aki járatta a Tolnai Világlapját, és könyveket vásárolt. Nála talákoztam olyan könyvekkel és kiadványokkal, melyek fölkeltek az érdeklődésem.

Volt neki egy nagyon jó barátja, Klubica János, aki tizennyolc éves koráig juhász volt, de ügyesen fűrt-faragott, és keze alól szép tárgyak kerültek ki. A tatám rábeszélte, hogy ő is tanulja ki Pesten a mesterséget. Kitanulta, és Fiuméba került mint hajóács, Rijekát akkor úgy hívták, hogy Fiume. Megbecsült és jó mester lett, de sohasem felejtette el, hogy Lukács barátja segítségével jutott el odáig. Amikor lecsöndesedett a világ, elkezdtek levelezni. Annak ellenére, hogy egy ország voltunk, mégis messze volt Fiume Csókától. Amikor megtudta, hogy barátjának unokái vannak, csomagokat is küldött. Emlékszem, hogy nagyon szépen, fából megszerkesztett ládákat küldött. Volt benne füge, narancs, citrom, babérlevél, és az alján ott voltak a könyvek. A Brehm könyvei, a Pallas lexikon, a Művészettörténet. Amikor föllapoztam, akkor láttam, hogy a fiumei leánygimnázium könyvei voltak, amiket a háború után szerencsére nem égettek el, de kidobták a szemébe. Klubica János és biztosan mások is összeszedték és hazavitték. Ezekben a könyvekben kezdtem megfigyelni a képeket és a betűket. Így kerültem testközelbe az írással-olvasással, ami bevezetett az irodalomba.

Az első próbálkozás

Akkor történt, amikor visszajöttünk az aratásból, meleg volt, és fáradt is voltam. Az aratás és a kaszálás után az ember megtelítődik nemcsak munkával és izzadsággal, hanem biztonsággal, búzával, kenyérrrel és néha még kaláccsal is. Petőfi élt bennem, és úgy gondoltam, hogy olyan verset én is tudok írni, mint ő. Írtam is egyet, persze olyan volt amilyen, ma már nem emlékszek rá, csak azt tudom, hogy Petőfi ihletett, és hogy miután megírtam, nagyon büszke voltam magamra.

Az első szerelem

Öt-hat éves koromban sokat játszottuk az egeret fogni és a cicamaca bóna játékokat. Nagy, olyan húszméteres átmérőjű kört tapostunk a tarlón, ez volt az egérfogó szaladgáló területe. Mindenkinek megvolt a he-

lye, és ha a játékos beugrott a házába, akkor nem lehetett megfogni. Velünk játszott egy B. Irma nevezetű kislány, akit én mindig meg szerettem volna fogni, de sosem sikerült. Kicsit pösze volt, és az es-t sz-nek mondta.

Vele baboztunk is, amit még úgy is hívtak, hogy siccezés. Majdánon akkor még nem volt áram, csak mécses. Mellette gyűltünk össze mi, gyerekek. A babot kiraktuk az asztalra. Egy gyerek találgatta, hogy melyik bab a sicc, amit pedig a többiek határoztak meg úgy, hogy ő ne lássa. A találgató húzgálta a szemeket, és amikor ahhoz a bizonyoshoz ért, akkor azt mondtuk, hogy sicc. Az volt a cél, hogy minél több babot gyűjtsenek a játékosok. Irma nem tudta kimondani azt, hogy sicc, azt mondta helyette, szicc. Ő volt az első szerelmem.

A szerelem kútbanézés

Az embert egy-egy elkapott pillanat, gesztus emlékezteti egykori szerelmére. Mit tudta akkor az a lány, amikor meghúztam a haját, vagy fölbuktattam, hogy én szeretem, pedig szerettem. De valahogy föl kellett hívnom magamra a figyelmét, ki kellett fejeznem az érzelmeim. Így voltam az Irmával, és így voltam azzal a lánnyal is, akit nem eresztettem el a Nagyutcán, csak azért, mert nadrágot hordott. Nem is mert arra jönni, mert mindig megvertem. De hogy miért, nem tudom.

Más lányoknál talán azt szerettem, hogy pisze orruk, szőke hajuk volt, vagy azért, mert megláttam benne az anyám? Nem tudom.

Sosem a szerelemben, hanem a szeretetben hittem. A szerelem az kútbanézés. Vagy beleesik az ember, vagy nem fogadja be a kút. Ha beleesik, rövid ideig tart, és amikor kidobja, az is fájdalmas. A szeretet meghatározza az ember életét. Így most öregen és a távolba nézve, borzodáltnan és gyökerekkel átszőve, az az érzésem, hogy a szeretetben sok megértés, türelem és tolerancia van.

Nem szerettem iskolába járni

Cseszko nagyanyám Gazdag Éva makói lány volt, akiből nagytörvényű iparosfeleség lett. Én mamámnak szólítottam. Egyszer, amikor apám dolgozott, anyám pedig kint volt a földön, elkapott és azt mondta, hogy „eridj, mosd meg a lábadat”. Én kint játszottam, és fogalmam sem volt, hogy miért. Hát kitűnt, hogy elkezdődött az iskola, és nekem is el kellett mennem. Addig nem is tudtam, hogy iskolába kell menni. Így kezdődött az iskolám, mezítláb, de megmosott lábbal, egy palatáblával és spongyával. Vigyázni is kellett, hogy mire az iskolába érek, ne törlődjön le az, amit meg kellett írni, mert a táblán könnyen elmosódott a feladat. Az volt

Osztálykép 1948-ból (Fehér Kálmán a felső sorban jobbról a negyedik)

a szerencse, hogy az iskola szemben volt a házunkkal, nekem csak egy percig tartott átmenni. Azelőtt egy felekezeti templom volt, majd levették a körörszót, és iskolát csináltak belőle. Nem szerettem iskolába járni, jobban szerettem játszani. Elmenni a nádasba, kimenni a nagy gyöpre, a Tisza mellékére, oda, ahol lehetett fára mászni, tojást gyűjteni.

Egyet kértem és hármat adott

Az elemi iskolát Csókán végeztem. Egyszer kaptam pofont is, az elsőt és az utolsót. Fölírt a Piroska, hogy nem ültem le időben a helyemre. Az egyik feléről akarta adni, de a másiktól csattant, még mindig ég az arcom. Általában ha büntetlenül kapja, akkor ég az ember arcán.

1952-ben központilag rendelték hozzánk végzett tanárokat. Bori Imre, a Bálint házaspár, Letsch, Odri, Lakatos stb. nagy hozományai voltak a csókai iskolának. Magas szintre emelték az oktatást. Bori Imre olyan könyvtárral jött Csókára, ami párját ritkította, és nemcsak tanított, hanem oktatott, nevelt, irányított is. Ha egy könyvet kértem tőle, akkor hármat adott. Olyanokat, amelyekről úgy gondolta, hogy el kell olvasnom. Ez sok mindent meghatározott az életem során.

Kopasz fej és bevarrt zsebek

Mi, falusi gyerekek cukros vízzel igazítottuk a hajunkat, hogy úgy álljon, ahogy mi akarjuk, föl vagy oldalt. És ezt persze ápolgattuk, simogattuk. Úgy látszik, hogy én az órákon többet nyúltam a fejemhez, a hajam-

hoz mint kellett volna, és Bori tanár úr azt mondta, hogy márpedig holnap kopaszon akar látni. Abban az időben nem úgy volt mint ma, akkor a tanárok szava törvény volt, így én másnap kopaszon mentem. Édesapám nagyon zokon vette, mert egy héttel később mentünk családostul Zentára fényképezkedni. Nullás lisztet, tojást kellett vinni érte, mert pénzünk nem volt, és ezt kért a fényképész. A családi képen én úgy vagyok, kopaszon.

Az iskolában az volt a szokás, hogy csöngetéskor mindenkinek a saját bejáratához és osztályához kellett sorba állnia. Egyszer az osztályunkból többen zsebre tettük a kezünket. Bori tanár úr is ott állt fönt, szintén zsebre tett kézzel és azt mondta, hogy az, akinek a zsebében a keze, holnap bevartt zsebbel jelenjen meg, mi pedig azt válaszoltuk: „Hát, a maga keze is

a zsebében van.” Erre szigorúan felelt: „Amit lehet Jupiternek, nem szabad az ökörnek.” Természetesen másnapra bevarrtuk a zsebeket.

Amikor a zentai gimnáziumba kerültem, ott volt Bori Imre jó barátja, Szeli István, akinek én hordtam át a kéziratokat vagy éppen a könyveket, amit küldött neki. Föltettem a fejemre a csomagot, átkötöttem a derékszíjjal, és átúsztam vele a Tiszát. Akkor még nem volt meg a híd, és így volt a legolcsóbb a közlekedés. Igaz, elkaptam a komp árát, de így az nekem maradt meg, és lett pénzem fagylaltra vagy mozira.

A postás és a légy esete

A gimnáziumban előadó Dancsó Jenő szintén jó tanár volt, mert szabadjára engedett bennünket. Lehetőséget adott arra, hogy aki tud, képes és van igénye, úgy fejezze ki magát, ahogy akarja. Jómagam versben, forgatókönyvben vagy drámában írtam a házi feladatokat, dolgozatokat. És osztálytársaim is: Tolnai Ottó, akit Tőfének hívtunk, Körmenyi Ferenc, Gyetvai, akik szintén megcsinálták a saját maguk irományát. Azt hiszem, hogy nem is tudjuk fölmérni, hogy mit köszönhetünk Dancsó Jenőnek, mert sokkal többet kap a diák, amikor nem tiltanak, mint amikor erővel akarják irányítani és befogni a megrögzött sémába. Ő volt az első, aki Kaszákot ismertette. Óráin pedig sokszor mi voltunk a tanár és ő a diák, mi tartottuk az órát. Később úgy hozta a sors, hogy én lettem az igazgatója, de bennem máig napig a tanáromként él.

Azt hiszem, osztálytársaim életét is meghatározta. Különösen Tőféét, aki azért nem bukott meg matematikából, kémiából és fizikából, mert szerette az irodalmat. Egy időben együtt laktunk. Akkoriban én kézilabdáztam is, nem csak kosárlabdáztam. Mielőtt elmentem edzésre, föladtam neki egy szöveges példát, mert jó voltam matematikából, és közeledett a dolgozatírás. Így hangzott: elindul a postás a levéllel, és utánaszáll egy légy. A postás bizonyos gyorsasággal közeledik, a légy pedig egy másikkal. Mikor és hol érik egymást utol? Amikor visszajöttem, az x is és az y is ott volt fölrajzolva a papírra, a postás is ahogy elindult, ott van a középvonalon, majd a végén. A légy is ott volt, néha a postás előtt, néha az orrán, de a példa nem volt megoldva. Ennek ellenére Tőfe mégiscsak leérettségizett, és ma Kossuth-díjas író!

Pedig csillagász szerettem volna lenni

A biológiát is nagyon szerettem, és tudtam is. Mindig ötösöm volt. Mikes Mihály volt a tanárom. Komolyan fontolgattam, hogy biológiára iratkozom.

És csillagász is szerettem volna lenni. Akkor Teleki volt a belgrádi csillagászközpont igazgatója. De oda csak két vagy három diákat vettek föl, és a szüleim is hümmögtek, amikor a biológiát és a csillagászatot emlegettem. Végül Csóka városi vezetősége azt mondta, hogy jogra ad ösztöndíjat, így erre iratkoztam.

Az első évben még aktív kosárlabdázó voltam, a belgrádi Radničkiban együtt játszottam Kurcz Ferivel. Az ellenfeleink meg olyan nagyságok voltak, mint Radivoj Korać, Minja Katić stb., mind első ligások. De amikor láttam, hogy ez az egyetem kárára megy, közben én 6100 dinár ösztöndíjat kaptam, édesapám fizetése pedig 5150 dinár volt, úgy gondoltam, hogy mégiscsak fontosabb az egyetem, és ott kellett hagynom a kosárlabdázást. Le is raktam sorra a vizsgákat. A gondok akkor kezdődtek, amikor átjöttem a Forumba, a csókaiak pedig azt akarták, hogy visszamenjek. El is ment Szeli István, Németh P. István és Pap József, hogy kikérjenek. Nem adtak, ekkor a Forum kifizette a teljes ösztöndíjamat, tulajdonképpen „megvásárolt”. 1964-ben kerültem a Forumba.